

Το χρέος της φιλολογίας στον Καβάφη

Από τη ΜΑΡΘΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ

Ρενάτα Λαβανί, *Γύρω στον Καβάφη. Άρθρα και μελέτες (1974-2008)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2020, 256 σελ.

Συναγωγή μελετών της ομότιμης καθηγήτριας νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο, Ρενάτας Λαβανί, για τον Καβάφη, που έρχεται να μας θυμίσει τη θαυμάσια ισορροπία μιας φιλολογίας αναλλοίωτης στο χρόνο – κι αυτό γιατί παραμένει πιστή στο ίδιο το ποιητικό κείμενο.

Στο μετανεωτερικό χάος της εποχής μας, μετά τον θάνατο του συγγραφέα και την έκπτωση των ανθρωπιστικών σπουδών, σειρά έχει με ακρίβεια γεωμετρικής προόδου ο θάνατος του φιλόλογου και, στη συνέχεια, το παρατεταμένο πένθος για τη φιλολογική επιστήμη. Μάλιστα, ο ένα πρόσφατο δοκίμιο πολεμικής που δημοσιεύτηκε στη Γαλλία, ο φιλόλογος παρομοιάστηκε με «επαγγελματία της παράφρασης» (paraphrasteur), ο οποίος δεν κάνει τίποτε άλλο από το να αναπαράγει παθητικά και εις το διηνεκές σχόλια και marginalia ο ένα υποθετικό ή υπαρκτικό corpus, ουσοφρενώντας παθητική γνώση σε μια ιδεατή πολιτεία των γραμμάτων¹.

Αν στη συζήτηση αυτή προσθέσουμε την υπέρφορα ένταση ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη νεότερη φιλολογία, τις διαφορές ανάμεσα στην ιστορική φιλολογική μέθοδο και τις νέες τεχνολογίες, τις νέες ερμηνευτικές αντιλήψεις με όλες τους τις συναρπαστικές συχνά απολήξεις αγγλοσαξονικής προέλευσης και ευφηματικότητας, το μείγμα είναι εκρηκτικό. Σ' αυτό το δίχασιτο κομμάτι ο Καβάφης, ο «προεϊκό γέρος», ο «ποιητής που θα μπορούσε να γράψει ιστορία αλλά όχι θέατρο», ο ερωτικός και ιστορικός Καβάφης, ο Χριστιανός, ο «ελληνικός αλλά όχι Έλληνας», προσφέρεται ως η ιδανική μελέτη πεδίο στο οποίο υπάρχει ή γίνεται χώρος και για τις αυστηρά φιλολογικές εκδοχές αλλά και για τις πιο ρηξικέλευτες, πρωτοποριακές ερμηνείες. Η συναγωγή μελετών της Ρενάτας Λαβανί, δημοσιευμένη ο αυτό το δυστοπικό παρόν που δεν έχει πια ανάγκη τον λυρισμό, έρχεται να μας θυμίσει τη θαυμαστή ισορροπία μιας φιλολογίας που παραμένει αναλλοίωτη στο χρόνο – κι αυτό γιατί παραμένει πιστή στο ίδιο το ποιητικό κείμενο.

Όπως εξηγεί στο οπισθόφυλλο η ίδια η μελετήτρια, τα κείμενα που συγκεντρώνονται στον τόμο ακολουθούν την προσωπική της διαδρομή

επιστημονικής ενηλικίωσης: από τη δεκαετία του 1970 μέχρι και σήμερα αποτυπώνουν τον μόχθο μιας συστηματικής, αδιάκοπης ενασχόλησης με το έργο του Αλεξανδρινού. Αποτελούν, δηλαδή, τον καρπό μιας πολύχρονης, ασκητικής σχέσης με τον ποιητή, ένα είδος έγγαμο βίου, ο οποίος, ενώ φαινομενικά μοιάζει αδιατάρακτος, στην πορεία είναι γεμάτος εκπλήξεις. Σ' αυτή τη συνθήκη της διαρκούς πολιορκίας του Αλεξανδρινού, η Λαβανί προχωρά αργά με όλες τις προφυλάξεις: στα πρώτα άρθρα το βλέμμα της, εποπτικό, αγκαλιάζει την περιφέρεια, δηλαδή την ευρωπαϊκή προοπτική, για να επιστρέψει στο κέντρο, δηλαδή στον Καβάφη. Όσο όμως η σχέση με το ίδιο το σύμπαν του ποιητή βαθαινει, ζυμώνεται με την καθημερινότητα και αποκτά σωματική σχεδόν οντότητα, ιδίως όταν πρόκειται για τη γενετική επανασύσταση των καθαφικών ποιημάτων, η εκδότρια των *Ατελών ποιημάτων* του Καβάφη αναμετρείται με το δικό της έργο ζωής.

Και ενώ συνήθως η μελέτη του Καβάφη εισβάλλει στη σκέψη σαν ιδός και συχνά μετατρέπεται την κριτική ερμηνεία σε ατομική παθολογία ή οδηγεί σε μια άνευ όρων ιεροποίηση του ποιητή (όσοι ασχολούμαστε με τον Καβάφη το ξέρουμε), η Λαβανί κρατά πάντα μια απόσταση ασφαλείας, καταστρώνει με ήπιες κινήσεις το δικό της σχέδιο και ο αυτό μοιάζει να έχει σύμμαχο, εκτός από τη στέρεα θεωρία, ακόμη και τον ίδιο τον βασικό της αντίπαλο, τον ίδιο τον ποιητή.

Πάνοπλη ως κλασική φιλόλογος αλλά και εξασκημένη σε μεγάλο εύρος στην ευρωπαϊκή ποίηση, η Λαβανί, όταν ακόμη ήθελε να ασχοληθεί με τον Εμπειρικό, όπως ομολογεί στον πρόλογο, καταπνέεται με τον Καβάφη και αναζητά αρχικά ο αυτόν εκλεκτικές συγγένειες, τις οποίες εν μέρει είχε εντοπίσει και η φιλόπονη «γενιά του '30» στον ποιητή, αλλά από διαφορετική οπτική γωνία. Έτσι, σε μια πρόωγη εποχή για τη συγκριτο-

λογία στα μέσα της δεκαετίας του 1970, μελετά προεξκτικά το σπιχουργικό δόγμα του Τσοντόρ ντε Μπανβίλ, τις επιδράσεις του Σιντί Προυτόμ ή τα συμβολιστικά τοπία του Ροντενμπάκ, όχι για να πλαστογραφήσει ένα παρασσοικό διαβητήριο στην ποιητική διάνοια του Καβάφη-ψηλαφώντας τα εύθραυστα ίχνη του ποιητή-αναγνώστη αναζητά τις πηγές, διασταυρώνει τις ημερομηνίες και την αποσπασματική εμπειρία της πρόσληψης των συμβολιστών από τον Αλεξανδρινό, χωρίς να καταλήγει σε θέσφατα και αξιωματικούς ορισμούς. Αυτή η δυνάμικη της νηφάλιας σύγκρισης που δεν αντιπαράβλλει σίχους και δεν κατηγοριοποιεί αποκλειστικά κοινά θεματικά και εκφραστικά μοτίβα, αντιστρέφει το ερώτημα της ερμηνείας τού «τι θέλει να πει ο ποιητής;» και το «πού είναι ο Καβάφης;», δημιουργώντας έτσι μια συγκριτολογική στρατηγική, εξαιρετικά σημαντική για τους μελετητές του Καβάφη που θα ακολουθήσουν.

Για τον λόγο το αληθές, επιτρέψτε μου να σταθώ ο ένα παράδειγμα. Στη μελέτη της για τη σχέση Καβάφη και Ροντενμπάκ, η Λαβανί επιχειρεί να δαμάσει σε μια δενδρική δομή (tree structure) τον σχετικό όγκο αρχαϊκού υλικού: από δύο αποκηρυγμένα ποιήματα, το «Σπίτι της Ψυχής» και το «La Jeunesse blanche», θα τμηματοποιήσει την περιστασιακή σύνδεση του ποιητή με τον βέλγο συμβολιστή, υφαίνοντας γύρω απ' αυτήν έναν όλο και πιο πυκνό ιστό πληροφοριών, βιβλιογραφικών ενδείξεων και λεπτομερειών, με στόχο να συσχετίσει γενετικά τις σημειώσεις και τα χειρόγραφα, έτσι ώστε να φτάσει με κριτική ευθύνη σε ένα τελικό συμπέρασμα, συμπέρασμα το οποίο εν τέλει θα απομακρύνει τους δύο ποιητές. Σ' αυτή τη διαδικασία θα προχωρήσει με σιγουριά αλλά και με την αίσθηση της περιπέτειας, χωρίς να ακροβατεί σε μια υπερερμηνεία του κειμένου το οποίο επιχειρεί να φωτίσει αλλά,

ισορροπώντας με ασφάλεια ανάμεσα στο γαλλικό κείμενο και το έμμεσο μόνον ίσως καθαφικό παράγωγο του, θα μας επιτρέψει να κοιτάξουμε με διαφορετικό βλέμμα τα ίδια πράγματα.

Έτσι, στο «Σπίτι της Ψυχής», με προμετωπίδα τρεις αταύτιστους στίχους του Rodenbach που περιγράφουν να κυριαρχούν τα Πάθη στον Οίκο της Ψυχής (la Maison de l'Âme), παρακολουθούμε πώς ενεργοποιείται στη διάχυτη συμβολιστική περιφρρόουσα ατμόσφαιρα η εκφραστική αυθεντία του Καβάφη, αρχικά ως μετέωρο αναγνώστη και στη συνέχεια ως ποιητή. Η αρχική αλληγορία, η οποία αποτελεί άλλωστε συχνό θεματικό μοτίβο στην ποιητική του Ροντενμπάκ, στην καθαφική εκδοχή της θα μετατραπεί σε μια σκηνοθεσία μέσα-έξω. Στο ποίημα αυτό, ο Καβάφης «επιστρέφει στην προσωποποίηση των Παθών: τα πάθη με πολυτελείς ενδυμασίες «χορεύονε και πίνονε με τα μαλλιά λυτά», ενώ «έξω απ' τις Αίθουσες, γλωμές και κακοεντυμένες με φορεσιές ενός παλιού καιρού οι Αρετές γυρίζονε [...]». Στο δεύτερο ποίημα με τίτλο «La Jeunesse blanche» ο Αλεξανδρινός, ενώ αποκαλύπτει μέσω του γαλλικού τίτλου την πηγή του και διαλέγει ενδεχομένως «χορεύονε και πίνονε με τα μαλλιά λυτά», μεταφράζοντας στη δική του ποιητική γλώσσα ένα «πεδίο που του είναι ομοιωδώς ξένο», όπως θα επισημάνει η Λαβανί.

Από το απόκομο της εφημερίδας που κρατά ευλαβικά ο ποιητής στα χαρτιά του και πρόκειται για τον επικήδειο που συντάσσει ο Rodenbach για τον δάσκαλο και προσωπικό του φίλο Μαλαρμέ², μέχρι τις αμέτρητες διακλαδώσεις ανάμεσα στα πρώτα ποιήματα και αυτά της ωριμότητας, στις οποίες μεθοδικά ανιχνεύει η Λαβανί υπόγειες αναφορές στην

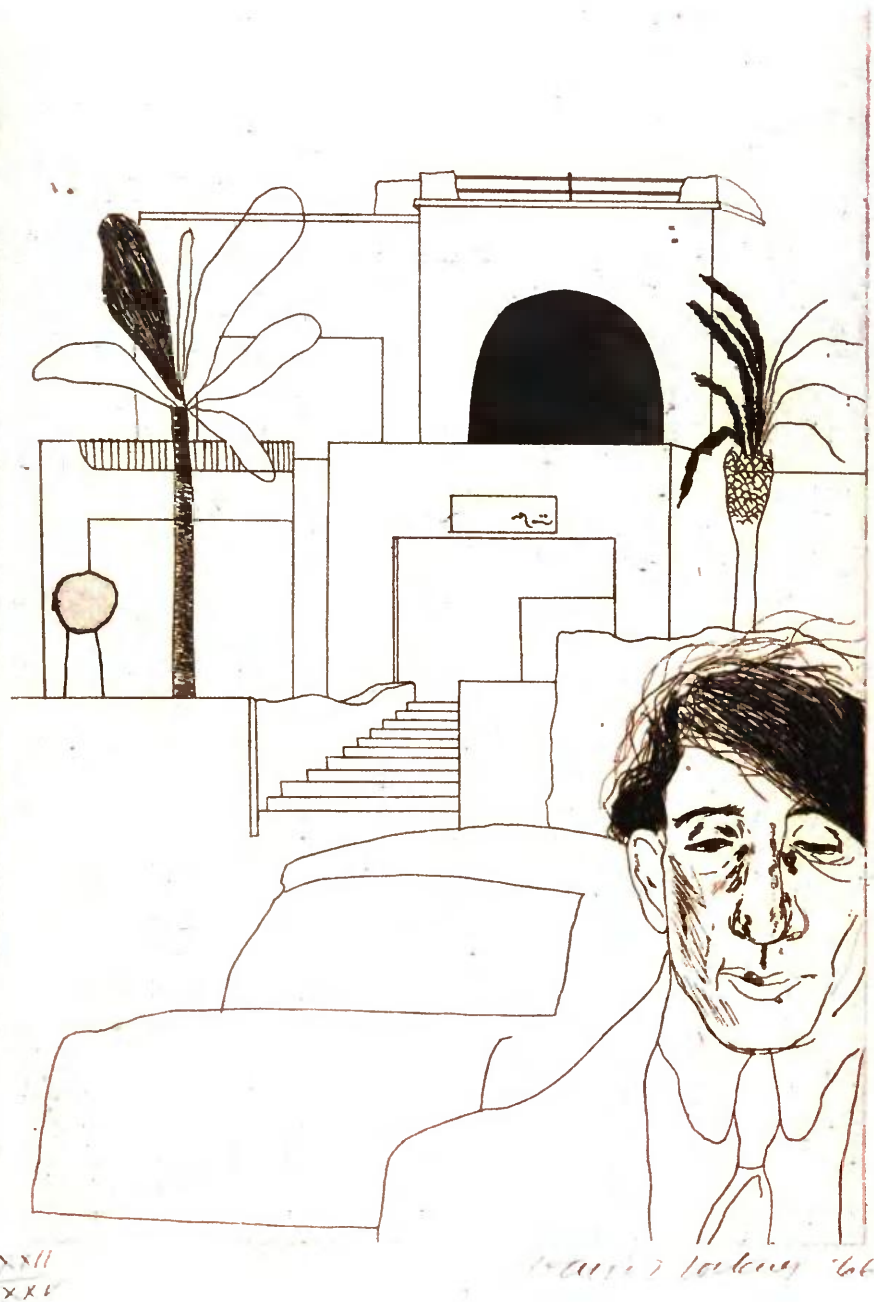

συμβολιστική ποίηση του βέλγου ποιητή, στήνεται με μαεστρία και χωρίς βεβιασμένα συμπεράσματα ένα ολόκληρο δίκτυο συσχετίσεων, συνδέσεων και μοτίβων, γεγονός το οποίο ποσοποιεί μια υπαρκτή, αν και αδιαπέραστη, διαμεσολάβηση ανάμεσα στον Ροντενμπάκ και τον Καβάφη. Με εργαλείο το αποκρυπτογραφημένο αρχαιακό υλικό που ξεδιπλώνεται στις υποσημειώσεις, η κάποτε εύθραυστη αλήθεια της συγκριτολογικής προσέγγισης ενδυναμώνεται και αποκτά τον χαρακτηριστήρα και την έκφραση μιας ουσιαστικής διαπίστωσης που δεν αναλώνεται σε ρητορείες. Καταλήγοντας στη μελέτη της, η Λαβανίθα επισημαίνει ότι «αν η ανάγνωση του Rodenbach για τον Καβάφη είναι τόσο προσωπική ώστε να διαστρέφει οκόπιμα την πηγή του, αν ο συμβολισμός του λυκόφωτος και ο μυστικιστικός καθολικισμός [...] δεν έχουν ουσιαστικά καμία σχέση με τον Καβάφη, ο σύγχρονος αναγνώστης είναι αναγκασμένος να αναγνωρίσει τη συγγένεια μεταξύ τους»³.

ΣΤΕΡΕΑ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Είναι αλήθεια ότι στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας ο Καβάφης με τα 154 ποιήματα του *Κανόνα*, τα *Αποκηρυγμένα*, τα *Κρυμμένα* και τα *Ατελής* δεν μπορεί να θεωρηθεί ακριβώς μια *lectio difficilior*, όπως θα θεωρούσε κανείς αδιαπραγμάτευτα την περίπτωση του Διονυσίου Σολωμού. Επειδή όμως στη δική του περίπτωση, με την κληρονομημένη του δεξιοτεχνία εμπόρου, ο ποιητής συναλλάσσεται αέναα μ' ένα πολιτισμικό κεφάλαιο θολώνοντας διαρκώς το παρόν με το παρελθόν, κι όσο θεωρούμε ότι τον έχουμε κατακτήσει τόσο περισσότερο μας διαφεύγει, για να κατανοήσει κανείς την ποιητική του πορεία χρειάζεται ασφαλείς οδοδείκτες στην αναγνωστική του διαδρομή. Κι όσο κι αν η νέα καβαφική φιλολογία εφευρίσκει καινούργιους τρόπους, άλλοτε εύστοχους κι άλλοτε όχι, στην προσέγγιση του καβαφικού έργου, για να περηγηθεί κανείς στους δαιδάλους του, χωρίς να χαθεί, πρέπει να επιστρέφει στη στερεά μέθοδο της φιλολογίας, αυτής που με συνέπεια υπηρετεί επί σειρά ετών η Ρενάτα Λαβανίθα.

Στις *Λέξεις και τα πράγματα*, ο Φουκώ αφηγείται ένα όνειρό του: «Ένας επιώλιος με καταδιώκει από τα παιδικά μου χρόνια: έχω

David Hockney / Tate

Ο Κωνσταντίνος Καβάφης από τον David Hockney, 1966.

μπρος στα μάτια μου ένα κείμενο που δεν μπορώ να το διαβάσω ή από το οποίο δεν μπορώ να αποκρυπτογραφήσω παρά ένα απειροελάχιστο κομμάτι. Προσποιούμαι ότι το διαβάζω, ξέρω όμως ότι το επινωώ. Αίφνης, το κείμενο θολώνει απ' άκρον εις άκρον, δεν μπορώ πια να διαβάσω τίποτε ούτε καν να επινοήσω, νιώθω να πνίγομαι και ξυπνώ»⁴. Χάρη στη Ρενάτα Λαβανίθα, το όνειρο αυτό, για όσους αγα-

πούν την ποίηση του Καβάφη, έχει αίσιο τέλος. ■

1. Baptiste Dericquebourg, *Le devil de la littérature*, Paris, Éditions Alia, 2020.
2. Πρόκειται για τον επικήδειο του Μαλαρμέ που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Figaro* (13/9/1898). Στο κείμενο αυτό, που επιλέγει να φυλάξει προσεκτικά ο Καβάφης στα χαρτιά του, ο Rodenbach, που ανήκε στον στενό κύκλο των πιστών

φλων του, πενθεί τον μεγάλο ποιητή και καλό του φίλο, παραδίδοντας πολλές λεπτομέρειες από την ποιητική του καθημερινότητα και τη μυθική ζωή του κύκλου των συμβολιστών.

3. Ρενάτα Λαβανίθα, *Γύρω στον Καβάφη*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2020, σ. 36.
4. Michel Foucault, «Περί των τρόπων που γράφεται η ιστορία», *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μμφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Γλῶσσον, 2012, σ. 87.